

ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

У статті йдеться про діалектизми, засвідчені в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»; аналізуються їхні фонетичні, лексичні, семантичні, фразеологічні та граматичні різновиди. Зроблено спробу систематизувати передусім діалектну лексику та фразеологію з урахуванням структурних, семантичних, функціонально-стилістичних, а подекуди й генетичних особливостей.

Ключові слова: діалектизм, діалектна лексика, діалектна фразеологія, діалектні особливості.

Колоиз Ж. В. Диалектизмы в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся».

В статье рассматриваются диалектизмы, представленные в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся»; анализируются их фонетические, лексические, семантические, фразеологические и грамматические разновидности. Сделана попытка систематизировать прежде всего диалектную лексику и фразеологию с учетом структурных, семантических, функционально-стилистических, а отчасти и генетических особенностей.

Ключевые слова: диалектизм, диалектная лексика, диалектная фразеология, диалектные особенности.

Koloiz Z. V. Dialecticisms in novel of Mariya Matios “Sweet Darusya”.

The article deals with dialecticisms in novel of Mariya Matios “Sweet Darusya”, their phonetical, lexical, phraseological and grammatical types are analyzed. The attempt of systematization of dialect vocabulary and phraseology with taking into consideration their structural, semantic, functional-stylistic and genetic peculiarities are made.

Key words: dialecticism, dialect vocabulary, dialect phraseology, dialect peculiarities.

Найвідоміший і найпопулярніший роман Марії Матіос «Солодка Даруся» – «драма на три життя», як визначає жанр твору сама авторка, – це передовсім «моральне застереження-забобон про те, що історія і кожна окрема людина «за всіх часів і режимів пов’язані одною пуповиною, а гріх і його спокута – явища майже осяжні, матеріальні» [6, с. 4]. Безапеляційно: «це – явище в літературі», яке заслуговує на належне поцінування. І не тільки з боку літераторів. Адже «Солодка Даруся», як справедливо зауважує Ігор Римарук, – «це данина пам’яті. А також (чи передовсім?..) – нашій мові» [6, с. 7]. А відтак лінгвістичні аспекти твору (як, безумовно, й усього творчого доробку письменниці) неодмінно сприятимуть появі ґрунтовних мовознавчих розвідок. Чого варті одні лише «фразеологічні перлини народної мудрості», які вміло вводяться в контексти, обіграються, трансформуються, перефразовуються й «викликають до життя» нові метафоричні вирази та афористичні моральні формули: *Але це таки правда, що нікому так не є погано, як нашим ворогам, коли нам добре* [с. 68]; *Не тільки люди, але й сатана нервує, коли комусь добре трохи довше, ніж собі планує сатана* [с. 70]; ... як ніколи не звертає уваги

дворукий на руки, а двоногий – на ноги [с. 73]; *Якби кожен вигнав свою біду на царинку та добре роздивився б, то бігом хапав би свою назад, бо в другого ще гірша* [с. 126]; *Людська зависть – гірше, як слабість* [с. 168].

З-поміж розмаїття стилістичних засобів мови роману виокремлюються насамперед діалектизми, які допомагають авторці колоритно змалювати «українську історію 30-х – 70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому варіантах» [6, с. 4].

Мета нашої статті полягає в тому, аби систематизувати багатючий діалектний матеріал, репрезентований письменницею, виявити діалектні особливості на різних мовних рівнях (фонетичному, словотвірному, граматичному, лексичному і фразеологічному).

Як відомо, територіальний діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості. Звідси, відповідно, дослідження діалектизмів є актуальним як з позицій вивчення мовної системи загалом, так і можливості пізнання культури й історії народу. З одного боку, вони допомагають з'ясувати внутрішні закономірності еволюції літературної мови, з іншого, – сприяють усебічному розв'язанню питання про історичні зв'язки літературної мови та діалектів.

Кількість українських діалектів, їхні межі і т. ін. є наслідком племінної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політико-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів [1; 4]. Цілком очевидно, що структурні особливості того чи того діалекту з часом зазнають змін унаслідок міждіалектної взаємодії та впливу літературної мови. Цей складний і тривалий процес зумовлений сучасними формами виробництва, наявністю в селах і містечках великої кількості інтелігенції, впливом школи, преси, художньої літератури, радіо, телебачення і т. ін. [5, с. 3–9]. Проте діалект як форма існування національної мови не зникає, а лише трансформується в нову якість. Крім того, зміни в різних діалектах і говірках того самого діалекту відбуваються нерівномірно: інтенсивніші спостерігаються поблизу великих економічних, культурних центрів; менш відчутні – у маргінальних та відносно ізольованих природними умовами говірках. Діалектна мова мешканців маленького буковинського Черемошного у прикордонній зоні з Румунією – села, яке пережило окупацію румун, австрійців, москалів, німців, зазнає відповідних впливів, що наочно репрезентує матеріал аналізованого твору. Наприклад: – *А що, газдику, йдете сього вечір до **кобіти**?* [с. 103], де **кобіта** – «жінка, любка» (пор. пол.: *kobieta*); **Вуйко Василь** – *материн брат у третьому – дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас: він добре розумів, яка біда*

наздогнала його свояка, але не розумів, якої помочі просить у старого газди, що тримає в Бозні полонину [с. 164], де **вуйко** – «дядько по материній лінії» (пор. пол.: *wujek*); Нічого не **трафілося** [с. 106], де **трафілося** – «трапилося; сталося» (пор. нім.: *treffen* – «попадати (у ціль); траплятися»); маніфестується і як компонент фразеологічної одиниці: ... *вже й сваритися із своїм Славком передумала, а він усе ж не каліка... шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, дай Боже* [с. 10–11] (пор. нім.: *Schlag soll das treffen* – «удар би в тебе стався»); *Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то **фамілія** його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка* [с. 47], де **фамілія** – «родина, рідня» (пор. нім.: *die Familie*); *Але, дивіться, вони собі **файно** любляться, ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом* [с. 126], де **файно** – «гарно» (пор. нім.: *fein*); *Але на відьму вона не виглядна. Не виглядна – і **фертик*** [с. 115], де **фертик** – «по всьому, кінець» (пор. нім.: *fertig* – «готовий»). Німецьке за походженням **фертик** вступає в синонімічні відношення з українською прийменниково-займенниковою конструкцією **по всьому** (*Скрутилися, як равлики, та й по всьому...Пропали – та й по всьому* [с. 10]) і румунською лексемою **тата** (*А так нема корови – як би й не було. Чудо – та й тата* [с. 114]). Ілюструється так званий лексичний паралелізм.

Мадяризм **газда** (*gazda*) – «господар; добрий господар» стає дериваційною базою для похідних **газдиня**, **газдівський**, **газдовитий**, **газдувати** і т. ін. (пор. пол.: *gazda, gazdowstwo, gazdować, gazdowanie*). Наприклад: *Газдику гречний, я знав, що ви газда, але ніколи би не подумав, що ви так фальшиво дитину свою вчите!* [с. 23] (пор. також нім.: *falsch* – «неправильний, помилковий»); *Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі газдиням* [с. 34]; *Михайло в тому не розуміє, бо то газдівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка* [с. 104]; *Переказували люди з Галіції, що стільки звідти самих газдовитих людей забрали у світ, і навіть фамілія не знає, де вони й що вони* [с. 112]; *Дехто, а особливо маєтні газди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під стаями доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла* [с. 165]; ...*за других румунів газдував онук колишнього черемошнянського дідича Флорескула – Флоря, і який зник разом з Лупуловими вояками, покинувши свої великі статки напризволяще* [с. 140] тощо.

Для вираження значення, закріпленого за лексемою **пан** (**пані**), свого часу запозиченої з польської мови, використовується й румунське слово **домнул** (**домна**) (*–Пане-домнуле, а ви бих поміняли свою любку на мою? Може, моя ще май смачніша?* [с. 103]; *–Не плачте, домно... –*

якогога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в сінях [с. 132]), яке в тексті роману подекуди репрезентовано й не в кириличному оформленні (–*Не бійся, **domnule** Мігаю. Нічого не трафілося. Я лиш прийшов сказати, що ми вибираємося із Черемошного* [с. 106]). Подібне представлення характерне й для румунської за походженням лексеми **гранічер** – «прикордонник» (...*у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії й **graniceri** на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідичі* [с. 97]; *а з цього боку – поділяться **гранічери** сушеними сливами в міщуликові, зачепленім до верху довгої і гнучкої ліски чи жердки* [с. 101]). Частина румунізмів, як і більшість запозиченої лексики, на українському, зокрема на буковинському ґрунті, адаптуючись, зазнала помітних фонетичних модифікацій. Наприклад: *Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його **бесаги**, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання* [с. 148], де **бесаги** – «дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече» (пор. рум.: *deságă*).

Помітних модифікацій зазнали деякі русизми, як-от: *У двох особливо мілких місцях, там, де каміння шкірється над гривастою хвилею, ріку пильнують смугасті прикордонні стовпи, один з яких недавно поміняли **совіти**, але він був майже такий, як при Польщі, тільки більш хитливий, бо не дуже добре закріплений* [с. 98] (пор. рос.: *советы*); *Славка завжди носило, мов крота по городу, а Даруся навіть малою була **степенна**, розважлива, неначе стара жінка* [с. 21] (пор. рос.: *остепениться* – «стати розсудливим, розважливим»); ***Веремінність** для таздині, що має вінчаного газду, – це не встид* [с. 91], (пор. рос.: *беременность* – укр.: *вагітність*). Хоч, цілком імовірно, що стабілізація діалектизму **веремінність** не є такою простою, як здається на перший погляд (заміна однієї губної фонемі іншою, шумної сонорною). Адже в галицько-буковинських говірках засвідчений цілий ряд спільнокореневих слів, які можуть «пролити світло» на походження аналізованої лексеми: **веремний** (**веремінний**) означає «погідний, ясний», а **веремне** – «гарна сонячна погода» (можливо, має стосунок до **время** – «час», тобто йдеться про відповідний тимчасовий стан). Без будь-яких особливих змін уведено в контексти лексему **конфета** (зазвичай носії того чи того діалекту замінюють звук [ф] на звукосполучення [хв]): *Але з людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй **конфету*** [с. 11]; *А Даруся знає: Марія думає, що її повидло солодке. Ніяке воно не солодке – терпке, язик і ясна пощипує. І ніщо на світі не є солодким, окрім **конфет*** [с. 24] тощо. Очевидно, письменниця робить це свідомо, аби в таких спосіб акцентувати увагу на тому, що саме стало причиною людських страждань, бід, горя, нещастя, причиною «драми на три життя».

Однак попри довготривале контактування з різними наріччями Буковина, буковинські говірки зберігають і специфічно-національні риси. Текст роману репрезентує споконвічні тамтешні народні звичаї і традиції. Наприклад: *І ці, мініатюрні здалека, розкидані між срібними, блискучими снігами темні цятки хат світилися тепер веселими вертепними звіздами; і чорніли між хатами тонкі вервечки колядників і маланкарів, як плетені пастуші батіжки* [с. 102] (пор.: *маланка* (Маланка – Свято Меланії Преподобної – 13 січня) → *маланкувати* (щедрувати в новорічну ніч) → *маланкар* (щедрувальник); ... *Даруся не розплющувала очей, знаючи, що, як тільки відкриє їх, – обручі знову звиють гніздо в бідній її голівці, як гаддя на Здвиження звиває в землі свої кубла на зиму* [с.14], тобто йдеться про свято «Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього», яке в народі називають «Здвиження» (27 вересня за новим стилем). З давніх-давен вважали, що на Здвиження земля «движеться» ближче до зими, а тому від цього часу наступають холодні дні і гаддя «звиває в землі свої кубла на зиму». Хронологізація подій не обмежується лише відповідними датами, але й ґрунтується на церковному календарі. Пор.: *Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти* [с. 98]; ...*А по Петрі через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову: Варвара, до якої припечаталось прізвисько Злодійка, мало не від хати до хати носила новину – аж давилася від нетерплячки* [с. 63] (Святих апостолів Петра і Павла – 12 липня за новим стилем); ...*Напад головного болю тривав на цей раз у Дарусі від другої Богородиці, а це з 21 вересня, аж до Покрови* [с. 75]. У галицько-буковинських говірках лексема *Богородиця* використовується для позначення релігійного свята – Успіння Пресвятої Богородиці (перша Богородиця, або перша Пречиста, – 28 серпня), 21 вересня (друга Богородиця) – Різдво Богородиці, 4 грудня (третя Богородиця) – Уведення Пречистої Богородиці у Храм). Свято «Покров Пресвятої Богородиці», відоме для більшості українців під назвою *Покрова*, датується 14 жовтня.

Варто зауважити, що характерні діалектні особливості простежуються на всіх мовних рівнях. Є істотні відмінності у звуковому складі, у групах звуків, звукових зв'язках, у взаємопереходах та чергуваннях звуків. Наприклад: *Варварою з її голови і затоптаною під ноги газової косинки і Марійних двох кулаків не так у куфайку, як у плечі* [с. 51]; – *То коли мені ладувати в дорогу рунцак?* [с. 132] (пор.: рюкзак); *Ци ти думаєш, що инчі будуть раді, що їх молока загриміли до таліцейських шугайв?* [с. 165]; *А ти пам'ятаєш, як від ріки можна було видіти польських панів з того боку, завсідди виквасованих, як до шлюбу?* [с. 110]; *Ой, не пам'ятаєш, ти ще май малий тогди був* [с. 110] і т. ін. Окремі зразки демонструють таку фонетичну особливість, як наявність [o] у закритому складі, [i] – на місці секундарного [o]: *Колись то, розказують старі люди, у першу войну йшло*

цим селом ціле кінне **войсько**, а попереду на білім коні їхав сам Чапаєв чи то Брусилів [с. 51]; А ти подивися на їх офіцерів, що снують селом, як ошеленні. Я на австрійській війні не був старшим офіцером, я був всього лиш старшим куда **пішлють** – солдатом [с. 111]. Використання слів на зразок **война**, **войсько**, очевидно, слід пов'язувати з впливом польської мови (пор.: *wojna*), у другій ситуації, де морфемна структура слова передбачає префікс **pi-** (**po-** ← прийменник **пъ**), унаслідок переміщення меж складоподілу в діалектній мові склад стає закритим.

Подекуди автор ілюструє дорсально-палатальну вимову свистячих звуків із відтінком шепелявості: *Може, прийдіть мене наймати до кошіння на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок – тяжкий день...* [с. 43]. Спостерігається непослідовне взаємозаступлення шиплячих і свистячих (–*Піду поражуся з жінкою, **ци** дозволить* [с. 103]), зміна [а] в [е], зокрема після шиплячих, які виникли внаслідок палаталізації, з часом депалаталізувалися і з таким статусом закріпилися в сучасній літературній мові: *Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, **вибачей** мені на слові* [с. 165], [а] в [и] після м'яких (пом'якшених) звуків, наприклад, губних: *...Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвишувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізччя, а найбільше – цвяхи, потутешньому «**цвики**», з яких згодом робив дрімби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі* [с. 40]. Поодинокими зразками маніфестується асимілятивне перетворення груп губних: *І за тебе, Штефане, порозказую, як ти п'яний за чужими молодицями з револьвером гонишся... і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру... можеш не **сумліватися**...* [с. 72], паралельне використання слів зі звуками (звукосполученнями) [кв] і [ф]: *Коли Іван ішов до когось на деньку, брав із собою Дарусю, садовив у тінь, давав луцити **квасолю** чи кукурудзу, а сам колов дрова чи косив, чи закладав вориння, і руки йому співали без музики* [с. 68]; *Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими **фасулями**, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний, щоби мав силу грати у дрімбу* [с. 47], ілюструється так зване «сильне укання»: *Перетри **фасуль**, **барабуль** та й нагодуй – здоровіша буде. А вона ні – лиш **цицьковим** молоком годувала* [с. 113] (пор.: *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної **бараболі** чи чавун кулеші* [с. 47]; *Нема **бараболь**, лишається жменька мукички, довго ні з чого збити татові масельця – все можна перетерпіти* [с. 32]).

Характерне явище так званого гіперизму – непослідовного, несистемного заміщення звуків чи форм задля уникнення ненормативних і відтворення правильних форм, які, проте, виявляються «правильними» лише в уяві мовців: *Чоловік один, а колісниця **кожного** разу друга.*

Розумієш, Мойшо? Кожного разу друга! А чоловік один [с. 108]; А тобі скажу таке: не може бути, щоби жадна душа не чула – не виділа сліду твоєї жінки [с. 109]; Та послухайте, жінко добра, щось то значить, що румуни забралися тепер із села під німецьку команду, як колись маскалі, – ніхто не чув, не видів?! [с. 127].

Мова роману репрезентує десь-не-десь і виразні діалектні особливості на словотвірному рівні. Це переважно слова, які відрізняються від літературних відповідними афіксами, здебільшого суфіксами: *Вона не вміє жити між людьми із своєю мовою. Люди самі їй відучили говорити. То хай терплять німоту. Вона ж терпить їхнє дуренство [с. 34]; Якось то був так спаскудив тюдівську молодицю, що біданка до Кутів ходить пішки, аби лиш на Цвичка не втрапити [с. 39]; Бо так дві добі біднятко без цицьки плаче – волосся на голові дуба стає [с. 113]; То Іван попросив шкільників зробити по одній ходці і визбирати по селі залізні труби [с. 54], рідше – префіксами: *Матронку в селі називають Михайловим чудом. Точніше, Михайло сам її так призвав [с. 81]; Бо воно ж і таке трапляється: не встигне дівка з-під вінка вибратися, а вже на очі стає розкоса, як по чужих мужчинських лицях застрягає, ніби не має свого [с. 87].* Причому деякі зі слів маніфестують відмінності й на фонетичному рівні.*

У «Солодкій Дарусі» засвідчено й ряд граматичних особливостей буковинської говірки. Здебільшого вони пов'язуються з морфологічними ознаками відповідних лексико-граматичних груп слів. Передусім граматичні модифікації стосуються іменних частин мови загалом і іменника зокрема. Художній текст репрезентує як діалектні відмінності родових і числових граматичних характеристик (*О, весільна хора для того, хто її чує, звучить, як попередження, ба, швидше – завчасний подзвін, а може, навіть попередній, і децю несправедливий вирок тріпотливого з радості людському серцю [с. 85]* (пор. : у літературній мові **хор** – чоловічого роду); *Тоді здуває з хреста порохи, обтирає його марлечкою, по черзі торгає усі чотири стовпці огорожі і нарешті сідає в ногах давно осілої, майже рівної із землею могилки [с. 30]* (пор.: **порох** – має граматичне значення однини), так і відмінкових. Останні виявляються досить строкато. Так, скажімо, іменник **Марія** є власною назвою, з позицій літературної мови кваліфікується як такий, що належить до I відміни м'якої групи, а відтак у кличному відмінку має закінчення *-e* (**Маріє**), натомість у контексті він дублює закінчення іменників твердої групи: *–Я виджу, Марійо, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали. Воно й не дивно: сусідство... [с. 38].* У родовому відмінку однини іменники третьої відміни в сучасній літературній мові мають закінчення *-і*, в аналізованому творі така граматична форма забезпечується флексією *-и*: *У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось скапав цієї напасті, то й тепер не хочу [с. 165],* що відображає давні

особливості цього типу відмінювання і засвідчує певну незакономірність у «протіканні» історичних фонетичних процесів (пор. староукр.: *смьрть, смьрти*). Місцевий відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни за аналогією до давального відмінка ще у староукраїнській мові розвинув закінчення *-ови, -єви*, які, за спостереженнями дослідників, спочатку змінилися в *-овѣ, -євѣ*, а згодом – в *-ові, -еві*. Діалектна мова фіксує давніші форми: *Аж чую – від Довбушевої могили, а ви знаєте, вона якраз у самому кутикови, при самій дорозі, нечиста сила говорить, людським голосом говорить, та страшним таким, як би ведмідь крізь малини дерся* [с. 33] (закінчення місцевого відмінка однини іменників другої відміни *-ови* співвідноситься з закінченням *-ови* іменників давніх *й*-основ). Наявність таких граматичних форм у буковинських говірках деякі науковці пояснюють впливом польської мови, де таке закінчення майже витіснило закінчення *-у* в давальному відмінку. Місцевий відмінок однини іменників середнього роду характеризується непослідовним використанням закінчень *-у, -і*: *Бігме Боже, нібито на весіллю «гуцулку» гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується* [с. 33]; *По закінченні роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, сам узяв поливане відро на руку та й пішов у центр до магазину, приніс звідти семикопієчних коржиків, дав кожному дівчаківі по одному* [с. 49]. Іменник *люди* в називному відмінку множини в мовленні персонажів, представників Буковини, отримує закінчення *-е*: *...казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали...* [с. 116]. Відмінності пов'язуються й з граматичними формами родового і знахідного відмінків множини: *Параска цілими днями ходила поміж хатів, нічого не просячи, нікого не зачіпаючи* [с. 20]; *Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички, а вертала домів – і все розліталось, ніби висохла соснова шишечка* [с. 34]; *Так вони й почеберяли: Даруся з кошем попереду, Іван Цвичок із перекинутою почерез плече косою на півкрока позаду, а навкруги них – сільські пси, не загнані господарями в халабуду та не прив'язані на ланци* [с. 48]. У першому разі іменники різних типів відмінювання демонструють активізацію закінчення *-ів* – закінчення іменників давніх *й*-основ, у другому – нівелюються диференційні ознаки твердої / м'якої системи відмінювання іменників II відміни. Слід зауважити, що виразні діалектні особливості стосуються й інших іменникових граматичних значень, приміром, збірності: – *Хрестіться, дітво, рано і увечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба* [с. 168] (пор.: *дітвора*); *Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні вберя* [с. 121] (пор.: *вбрання*). У контексті представлено, хоч і поодинокими ілюстраціями, залишки граматичних форм колишньої двоїни: *Бо решта не могли похвалитися тим, що чули від нього більше, ніж дві-три слові* [с. 43]; *Ви то не дуже у цьому розумієтеся, бо баба-челядина не від війни і у воєнній ділі не розуміє ні дві – ні три*

[с. 127] (у староукраїнській мові числівник **двѣ** мав спільну граматичну форму для жіночого і середнього родів, на відміну від сучасної, де збігаються форми середнього і чоловічого; пор.: **двѣ словѣ**). Причому числівник *два* використовується й при іменниках назвах неістот у значенні збірного: *І так собі перегукуються почерез ріку два підпилі газди – аж на двоє сіл, та де там на двоє сіл – на дві держави чути* [с. 104].

З-поміж прикметникових говіркових особливостей можна виокремити такі, як: наявність матеріально вираженого закінчення у присвійних прикметниках чоловічого роду в називному відмінку однини та відмінне від літературної мови вираження категорії співвідносної міри якості якісних прикметників: *Уже як гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує* [с. 22] (пор.: **татів**); *– То що ти собі думаєш, таке обірване і ніяке, як оце, що плює перед дзвіницею, і не знати, де йому пуп рубали, може бути май ліпше чи добріше, як румунський жандарм чи учений дідич?* [с. 110] (пор.: **найліпше, найдобріше**); *Кажу вам достеменно, тяжкі часи настали – а будуть ще май тяжчі* [с. 127] (пор.: **найтяжчі**). Спостерігається й перехід прикметників м'якої групи у тверду (*А коли вже по великій правді, то, як на те пішло, нічого ці двоє не хотіли... хіба що хотіли бути окремішними від усього* [с. 117]; *– Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейський, паськудо паськудна... я на тебе управу знайду, ще не вродився такий, щоби я на нього управи не знайшла... будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім...* [с. 50]).

Характерною діалектною рисою є залишки енклітичних граматичних форм знахідного відмінка колишніх особових і зворотного займенника: *– Заткайся, заткала би тя лиха година* [с. 35]; *– Ая-ая, Марійо... що не сподівалася – то не сподівалася, так мені ся получило* [с. 33]. Давні форми зворотного займенника модифікувалися в сучасній мові в частку, що стала формальним показником дієслів зворотно-середнього стану, їхнім структурним компонентом. Носії буковинських говірок (і не тільки!) залишили за цим елементом первинне навантаження, а відтак, як свідчить і текст роману, використовують його як у препозиції (*Та й устидали би ся навіть думати, що дитина не Михайлова* [с. 90]), так і в постпозиції до дієслова (*Правда, в Курика громада дітей тут ся лишила...* [с. 105]; *І може тому таке ся причинило...* [с. 115]). Подекуди він набуває й різних фонетичних варіацій: *Станьте отутки та розкажіть до прикладу, що си робить, що ви такі, якби вам чіп у одне місце забив* [с. 121]. Виразною говірковою ознакою є наявність редукованих та редукованих граматичних займенникових форм: *...вигопкувалися гостинцями між двома війнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з тамтого – польського – боку* [с. 51]; *Я тоді дитину через Курика скинула, шляк би'го був трафив ще в утробі, як*

він не одному тут життя перебив [с. 122]; – Чуєте, Йванихо, а що у вас такий вигляд, як би вас Цвичок **цеї** ночі обертав? [с. 42].

Мова роману «Солодка Даруся» ілюструє й уживання дієслівних форм минулого часу з залишками давнього перфекта (– *А не чули'сте, Гафійко люба, це правда, що Ілена законилася **цеї** ночі Цвичком?* [с. 44]) чи аориста (...*Щось буду казати вам, Михайлику гречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, **абих** так до завтра дочекала* [с. 113] (пор.: дієслово бути в аористі – **БЫХЪ, БЫ, БЫ** (однина), **БЫХОМЪ, БЫСТЕ, БЫША** (множина) і т. ін.), особові форми теперішнього (майбутнього) часу з різними модифікаціями: – *Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я **жсию** по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливості* [с. 69] (імовірно, пов'язано з польською мовою; пор.: *żyji* – живу; *niech żyje* – хай живе і т. ін.); ...*Не хочу грішити, кумко-любко, але **здаєми'ся**, що з тою Матронкою щось нечисте замішано...* [с. 115] (пор.: *здається мені; **здаєми'ся*** складається з трьох елементів *здає + ми (= мені) + ся*); *Не **позволям!** – рубанув повітря рукою Цвичок і вийшов з кабінету* [с. 55]; *Моя мені точно скаже: «Не **позволям**». А ваша що – **позволям?*** [с. 104] (у східнослов'янських мовах давнє закінчення **-мь (-м)** (*ім, дам, розповім*) залишилося тільки в межах нетематичних дієслів, тоді як в інших слов'янських мовах це закінчення поширилося за аналогією на десятки й сотні слів зі значенням процесуальної ознаки, які первісно мали в кінці *о*-носове (пор.: *падаю, знаю*; пол.: *padam, znat*; чes.: *padám, znám*).

Говірковою рисою можна вважати й надлишковість видільних часток (*лиш, тільки*), до того ж остання має й відмінне від літературної мови граматичне оформлення: *А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук – **лиш тільки** що не була мертва* [с. 75]; – *Е-е-е... казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали... бо ніхто, навіть Бог, не любить, коли людина **жсиє** – і **лиш тільки** тішиться* [с. 116–117]. За таким же зразком оформляється й числівник *стільки*: *Та й як я скажу людям, що через твою дурну голову вони позбулися **стільки** праці?*[с. 95]. Вирізняється й регіональні здебільшого похідні прийменники: *Даруся дивилася на те все з вікна **почерез** фіранок* [с. 49]; *А на ранок дивиться **почерез** паркан: якщо Даруся обходить город, то можна у возниці класти вогонь* [с. 23]; *Даруся викладає з кошика припасене добро **довкруг** хреста...*[с. 31], а також різноманітні регіональні вигуки: – *Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого... **ще** наврочать мені врожай, – не розгинаючись від грядки, відповідає – нібито **сердиться** – Марія* [с. 10], де **агій** уживається для висловлення обурення, роздратування, незадоволення; **Ади**, *пакують зараз на фіри* [с. 123], де **ади** висловлює здивування, вступає в синонімічні відношення з літературними словами «дивись», «бачиш»; *Він перший раз за багато років почув, що в нього є серце – і крикнув коневі «**гайта**»...*

[с. 166], тобто «гаття», уживається для підганяння коней або як наказ коням повернути праворуч.

Щодо синтаксичних граматичних діалектних особливостей, то на увагу заслуговують передовсім такі, як-от: відсутність координації між підметом і присудком (*–Дурне – не дурне, але так мене **мама-покійниця вчили, дай, Боже, їй царство небесне** [с. 91]*) і відмінності граматичної форми керованого відмінка (*Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, а туга за чимось далеким лишилася в Дарусиній голові такою гострою, що від того вона **болить їй** [с. 31]; Серце серцем, але коли Іванова дримба здобувалася на голос, **Дарусю** ніколи **не боліла** голова [с. 46]; **Вас болить** голова, Матронко? – тихесенько питав Михайло, прикладаючи до чола долоню [с. 118]*).

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. А відтак цілком закономірно, що й «Солодка Даруся» репрезентує велику кількість тих говіркових елементів, які отримали кваліфікацію лексичних діалектизмів. Це здебільшого «слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи» [9, с. 183]. Така територіально обмежена лексика виявляє семантичну тотожність у межах означуваних понять зі словами літературної мови й відрізняється від останніх матеріальною (звуковою) оболонкою, інакше кажучи, має тотожний план змісту при нетотожному плані вираження. Наприклад: *Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоромах, і дав Дарусі такого шміру по сраці, що вона півдня відсиджувалася у **барабулинні** поза стайнею [с. 20]*, де **барабулиння** – «картоплиння» похідне від *барабуля (бараболя)*, дериваційна база ймовірно пов'язана з назвою міста Бранденбург;...*аж шкіра на ногах морщиться, як сушениця після коптіння на **возниці** [с. 64]*, де **возниця** – «дерев'яна споруда для сушіння фруктів»; аналогічний звуковий комплекс використовується й для позначення «приміщення, де коптять м'ясо димом», вступає у синонімічні відношення з лексемою **бужарня** (...*повідомив Танасій Максим'юк, який у Конятин не евакуювався, а переховувався в селі – у своїй **бужарні-возниці** [с. 143]*); *Обголили в районі Івана на бубон, дали замість дримби **дряпак** у руки – і пішов Цвичок замітати вулиці райцентру [с. 74]*, де **дряпак** – «старий віник»; *Особливо, коли парубок бере **сторонську**, а не свою, сільську, дівку і роззирає її вночі і вдень з усіх боків, як писанку, писану в чужому селі [с. 81]*, де **сторонська** – «та, яка походить з іншої місцевості, так би мовити, «зі сторони»; *А під вечір візьме дитину на руки, колише, стиха приспівуючи, – і ближче до брами перебереться: Михайла з **деньки** визирає [с. 92]*, де **деньки** – «робочий день; щоденна праця» (пор.: **денькувати** – «працювати щоденно»); *Так що сільські люди намагалися пантрувати худобу в лузі,*

обклавши **воринням** місце від дамби [с. 100], де **вориння** – «огорожа з ворин» (ворина – «жердина для огорожі»).

Мова роману переконливо засвідчує і те, що буковинська говірка ілюструє результати контактування з сусідніми мовами, здебільшого з польською та німецькою. Наприклад: *Брама тут завжди замкнена на дерев'яний патичок* [с. 28] (пор. пол.: *patyczek*); *Собаки, поопускавши пуски, стоять півколом біля Дарусі, ніби сторожують* [с. 28] (пор. пол.: *pusk* – «морда, пика»); *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної бараболі чи чавун кулеші* [с. 47] (пор. пол.: *bania*); *Дві великі кані, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Маріїною* [с. 126], де **каня** – «шуліка» (рос.: *коршун*) (пор. пол.: *kania*); – *На добре, газдиньки, бо скільки того життя? Кавальчик!* [с. 83], де **кавальчик** – «маленький шматочок» (пор. пол.: *kawaleczek*); *В селі декотрі газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж, хоч затискалися поясами і широкі спідниці з фалдами носили, а порядна шлюбна жінка, та ще така дрібна, що й не знати, де тота дитина в ній вмістилася, мало не до Покрови город обходила, щонеділі рівенько шпрунькала до церкви; і черевики сама собі до послідніх днів шнурувала* [с. 89], де **фалда** – «складка» (пор. пол.: *falda*); – *А чи тобі, нензо лєста і к... остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?* [с. 40], де **лєстий** – «найгірший» (пор. нім.: *letzt* – «останній»); *Пропадає задурно чиясь праця, а оцей, що з гвером, – показав очима на міліціонера, – цього не видить* [с. 54], де **гвер** – «гвинтівка, зброя» (пор. нім.: *Gewehr*); *Ти що, не видів, хто з фанами, синім та жовтим шитими, вибігав аж у Хорови зустрічати оцих опришків, що вже рік у селі порядкують?* [с. 122], де **фана** – «прапор, корогва» (пор. нім.: *die Fahne*); *А тут ще таке – нова влада селом спацірує та лиш кров холодить у жилах* [с. 114] (пор. нім.: *spazieren*) тощо. Переважна частка таких регіональних лексем є незрозумілими непередставникові відповідної говірки; з'ясування їхньої семантики потребує додаткових зусиль, зокрема вимагає роботи зі спеціальною довідковою літературою. Подекуди авторка пояснює ті чи ті лексичні діалектизми через покликання з ремаркою діал. (*І як то можна було тікати від своєї крові, а все на крішечку такої маленької жінки, як Куричка, звалити?* [с. 105] (**крішечка** – «дрібка»); *І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей половик, що мертво висить над карком, як над мершею, ніби справді цілиться в саме тім'я* [с. 105] (**половик** – «яструб» (імовірно, співвідноситься з дієсловом *полювати* (пор. пол.: *polow*); **мерша** – «мертвечина»; у тлумачному словнику супроводжується ремаркою зах. і витлумачується як «падло»). Особливо великою мірою це стосується слів зі значенням процесуальної

ознаки: *Аби язик по селу не пускала, та не мольфарила – а решта...най буде* [с. 87] (**мольфарити** – «чаклувати»); *Розбуджені зі сну сусіди знизували плечима: увесь день Матронка чипіла в городі* [с. 93] (**чипіти** – «бути нахиленим»); *...а я ще, видите, Марійо, тут, а ви вже й дитину вслонили, і корову здоїли, та й пішла з тим до себе, а відтоді Марія її не виділа, бо й сама затяглася до хати ззагоді...*[с. 94] (**вслонити** – «приспати»); *Іншим разом курка розгребе грядку в сусідському городі – а на другому краю села газдині вже вадяться про цю дурничку* [с. 95] (**вадитися** – «сваритися, сперечатися»); *Вікно Михайло ще два тижні тому відтраджував мельникові, а крупи забрати не встигнув* [с. 107] (**відтраджувати** – «віднести, перемістити»); *Флинькаю, Міську любий, бо, як надумаю, що нас усіх тут чекає, то й камінь би заплакав* [с. 110] (**флинькати** – «плакати, схлипувати»); *Ви би, Михайлику срібний, якось заглагоїли дитину* [с. 112] (**заглагоїти** – «заспокоїти»); *Та й якої дідьчої мами було п'їланитися на дамбу, коли корови пасуться ближче до скалистого берега* [с. 114] (**п'їланитися** – «лізти, дертися»); *Груди спрутило від надлишку довго незціджуваного і запеклого молока* [с. 115] (**спрутити** – «напнути»).

Десь-не-десь витлумачення лексичних діалектизмів подається безпосередньо в контексті, як-от: *Та й по правді сказати, сільські молодиці, ті, що були справді гонорові, чи такими себе вважали, гидували неклеядоватим, нехаранутним чоловіком, що людською мовою означало не дуже спритним, невдачливим, неfortunним* [с. 43], чи то в межах того ж таки контексту вони вводяться в парадигматичні синонімічні відношення зі словом літературного вжитку: *Не раз і діти падали сторч головою, задивившись на шумливу воду, і худоба йшла на той світ із дамби, і не одного контрабандиста, або, як кажуть по-тутешньому – шварцівника, з того боку пристрелили отам, унизу* [с. 100] тощо.

Незаперечним є те, що лексичні діалектизми, репрезентовані письменницею, охоплюють здебільшого ті лексико-граматичні розряди слів, які науковцями кваліфікуються як самостійні. Найчастіше це слова зі значенням предметності (іменники) та значенням процесуальної ознаки (дієслова), значно рідше – слова зі значенням непроцесуальної ознаки прикметники і прислівники. Останні можна проілюструвати такими прикладами: *Чи то перевізники були у змові зі стражами кордону, чи для заробітку подеколи невиправдано ризикували, чи тамтешні закони були трохи такі, як дишло...а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталось поволіше, ніж де-інде, але зрідка із шпаровитими тешештарями траплялося саме так* [с. 100], де **шпаровитий** – «винахідливий, метикуватий» (пор. також: *тешештяр* < *тешешт* (нім.: *Geschäft* – «справа»)); *Михайло того не розуміє, бо то газдівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка, але, Боже прости, Курик у селі такий був каламітний, що ще трохи – і тут*

тюрму був би собі заробив [с. 104], де **каламітний** – «заводій» (пор.: **каламутний** – «неспокійний»; **каламутник** – «той, хто спричиняє неспокій»); *Чоловіче, чи ти видів колись їх коло людей як будь, із латками, помняцканими, ніби їх пси тягали* [с. 110], де **помняцканий** – «непрасований, пом'ятий».

Щодо дієслівної лексики, то слід зауважити: лише в поодиноких ситуаціях її значення допомагає з'ясувати контекст: *Мучилася перед смертю страшно – спокійнитися ніяк не годна була* [с. 169], де **спокійнитися** – «померти; отримати вічний спокій» (пор.: **спокійнитися** ← **спокій**); *Люди часом люблять посмішкуватися з іншого, то й призвішкуються* [с. 23], де **призвішкуватися** – «давати прізвисько». Іноді семантика може «вгадуватися», щоправда, етимологічні розвідки зазвичай дають змогу отримати й додаткову інформацію. Наприклад: – *Свят-свят-свят... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купаються і не встидаються, що село спить... а вони село паплюжать. .. і тирлюються, певно, у воді... мало їм хати... нема на них міліції... люди добрі, хто таке у наш час видів?!* [с. 63], де **тирлюватися** – «займатися коханням»; значення виникло внаслідок переосмислення семантики: **тирло** – «місце, де паруються олені», тобто **тирлюватися** – «паруватися»; *А тоді дасть уже й побаювати. Бо навіть найлюдяніший храм у селі не є такий веселий, як Дарусин бай отут із татом* [с. 30]; *Добре, що сьогодні є з чим баювати!* [с. 31], де значення дієслівних лексем **баювати, побаювати** допомагає встановити іменник **бай** – «1) бесіда, мова; 2) забава, вечірка»; – *Чи то [георгіни] в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі вимикала, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма* [с. 10], де **вимикати** – «вирвати» бере свої початки від прядильного виробництва; спершу за лексемою було закріплено значення «скубти» (пор.: **миканка** – «прядиво низької якості»); *Замельдувати – замельдуй, але ні на кого твердо не сподівайся* [с. 106], де **замельдувати** – «доповісти, повідомити» (пор. нім.: *melden*); *Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так нібито ніхто до нього не мав гризоти* [с. 116], де **пазити** – «пилнувати, доглядати» тощо.

Найбільша розмаїтість властива лексиці з частиномовним значенням предметності, або іменниковій. Вона охоплює такі основні тематичні групи:

1) назви осіб, що характеризують соціальний стан, родинні стосунки, вікові особливості і т. ін. (*вуйко, любка, любас, шандар, фірман, першунка, батяр, совіти, маланкар, верстак* тощо), наприклад: *Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи десь під смерекою – і світ її не колише: перебирає пальцем дрімбу, і ані Букінтемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса, ані горілки* [с. 41], де **любас** – «коханець» утворено від іменника **люба** (*Ще дивіться, через таку любу згине чоловік* [с. 116], тобто «через таке кохання») (пор. староукр.: **любы** – «любов»); *Ніж ото дітей*

отут пужати криком, краще би пішли ці **батяри** та добре діло зробили [с. 54], де **батяр** – «гультай, пройдисвіт»; Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав, але знав точно, що за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще **шандарі** чи жовніри [с. 97], де **шандар** – «жандарм»; – А чого не будете брати? Моїх **верстаків** забирають [с. 132], де **верстак** – «ровесник» утворено від слова *верста*, яке вступає в омонімічні відношення і за яким закріпилося застаріле значення «вік, вікова група»; Після закінчення промови **перший брат Курика** – Дмитро Угрин – підніс офіцерові хліб-сіль на вишитому рушникові [с. 129], де **перший брат** – «двоюрідний брат»;

2) назви предметів побуту, господарювання та харчування (*гарчик, стая, дараба, фіра, драпак, вориння, міщулик, чір, фальч, ватра* тощо), наприклад: *Тата привалило дарабою*, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабські язики [с. 81], де **дараба** – «пліт, збитий із дерев'яних кругляків, для перевезення людей через річку» (пор. угор.: *darab*); *Дехто, а особливо маєтні тазди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під **стаями** доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла чи **гарчик** сметани, і далі сідав на коня* [с. 165], де **стая** – «постійне або тимчасове житло на полонині, у якому живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти»; **гарчик** – «невеличкий дерев'яний посуд для молочних продуктів – гусянки або сметани» (імовірно, етимологічно споріднене зі словом *гарнець* – «1) дерев'яний посуд для молочних продуктів, об'ємом 4–8 літрів; 2) заст. міра рідини, що дорівнює 4 літрам» (пор. пол.: *garniec*); – *Іще завидка Михайло відвів дитину до куми Марії, замкнув браму і хату на **колітки**, заставив вікна* [с. 134], де **колітки** – «замок»; *Тебе твоя годує таким самим **чіром**, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає* [с. 59], де **чір** – «рідка страва, переважно з кукурудзяної муки»; авторка витлумачує цю лексему, як «собача їжа, каша»); *Дівки на відданню, грунту – ні пощеку, ані кавальчика, ані **фальчі**, а вони фани вишивали та людей баламутили* [с. 122], де **фальча** – «сотка» (пор. давнє: «міра поверхні землі, яка дорівнює приблизно 114 сотих»);

3) назви для позначення абстрактних понять (*бола, злоги, охить, люба, помана* тощо): *Я свої як не пильнувала, а таки якась **бола** їх скосила* [с. 10], де **бола** – «хвороба»; *Село вкотре здивовано подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про **злоги** не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче – аж надвір чути* [с. 89], де **злоги** – «пологи»; – *Уже як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю **охить** до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг* [с. 44], де **охить** – «бажання, прагнення або схильність до чого-небудь»; *А ви, пане директоре, як заступитеся за невинну душу, **поману** будете*

мати, ви ж християнин, а не безбожник [с. 55], де **помана** – «те, що дають на помин душі».

Крім власне лексичних діалектизмів, мова роману вирізняється й так званими етнографізмами, що являють собою назви місцевих реалій і понять, невідомих або не використовуваних поза межами відповідної говірки чи групи споріднених говорів, як-от: *Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого ліжника* [с. 25], де **ліжник** – «домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком»; *Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дрімбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості* [с. 40], де **дримба** – «щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюються ротовою порожниною того, хто грає»; *І притулились Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні сардаки було чути прискорене биття сердець...* [с. 102], де **сардак** – «верхній вовняний гуцульський одяг»; *Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постолах. А на пролюдень маєш телячі вироб'єтки* [с. 110], де **вироб'єтки** – «святкові постולי з телячої шкіри».

Певні особливості демонструють і семантичні діалектизми – слова загальнонародної мови, які в місцевій говірці наділені специфічним значенням і сферою вживання. Наприклад: *Зичити нікому нічого не зичили, бо лише склалися на господарку* [с. 81], де **господарка** – «господарство» (пор.: **господарка** – «господиня»); *Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару дробу* [с. 92], де **дріб** – «вівці» (пор.: **дріб** – «дрібні свинцеві кульки, що використовуються для стрільби з мисливської рушниці»); основне діалектне значення, за яким закріпився аналізований звуковий комплекс – «свійська птиця» (пор. пол.: *dryb* – «птиця»), однак словосполучення «троє товару дробу» вказує на те, що йдеться про «дрібний» товар (дрібні тварини), тобто вівці; *Сиротливо потоптавшись на своєму подвір'ї, Михайло пішов до жидівської корчми купити нафти* [с. 106], де **нафта** – «гас» (пор.: у загальнонародній мові таким звуковим комплексом позначають «мінеральну рідку оліїсту горючу речовину темно-бурого або чорного кольору, що залягає в надрах землі та вживається як паливо, а також як сировина для одержання ряду цінних продуктів, зокрема гасу, бензину»); *Іван грав собі у дримбу в автобусі, а молодиця щось йому криве сказала, відей, запитала, чи не холодно йому самому на автостанціях спати* [с. 39], де **кривий** – «поганий»; *Марія плакала і хитала головою, а далі потекла собі до хати* [с. 75], де **потекла** – «пішла» тощо. Чимало з таких діалектизмів виникли внаслідок переосмислення семантики, процесів метафоризації (**дріб**, **кривий**, **потекла**) та метонімізації (**господарка**, **нафта**).

У романі репрезентовано різні структурно-семантичні типи фразеологічних одиниць. Чимало з них відомі носіям мови, оскільки є кодифікованими. Наприклад: ... *мало не все село дивилося-дивувалося, як*

*Іван, скинувши картату сорочку, мало не півдня вимахував сокирою – аж гай шумів [с. 44]; Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то фамілія його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка [с. 47]; **Яке їхало – таке й здибало** [с. 47]; – *Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню останній, що до такої самої пристав, ти злодію галицейський, паскудо паскудна... я на тебе управу знайду... будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім [с. 50]; ...так і пішов малолітній Михайло служити по людях, годувати газдівські воші [с. 82]; Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила – а решта... най буде [с. 87]; Непусто люди кажуть: **нема щастя змалку, то й до останку** [с. 106–107] і т. ін.**

Однак, як свідчить мова роману, письменниця репрезентує відповідні зразки й так званих регіональних усталених конструкцій. Заслуговує на увагу в цьому плані прийменниково-іменникове сполучення слів, яке метафоризувалося, фразеологізувалося, стабілізувалося діалектним узусом і відтворюється в готовому вигляді, що, власне, ілюструється діалогічним мовленням: *Ось уже й клуб. А щоб провідати тата, коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі. В оцій ось хаті праворуч теперішнього сільського клубу жила колись жінка. Чи то ще за Австрії, чи за Румунії. Йорчихою звалася, бо чоловік у неї був Йорко. Мало хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові. Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили й пошкодували діточок та й газдують собі як уміють, а до місця, якого в селі нікому не обминути, так і причепилося: **поза Йорчихою** [с. 27], тобто **поза Йорчиху** означає «на кладовище»; у поєднанні з різними процесувальними супровідниками прийменниково-іменникова конструкція набуває семантики – «померти»: – *Ви, Докійко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! **Поза Йорчиху готуюся.** – Та ще рано вам, бійтеся Бога! – Ніколи не рано думати про завтра [с. 28]; Але люди не дуже квапляться просто так **ходити поза Йорчиху** [с. 28]; – *Чуєте, Марійо, роками нікому це не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро **віднести поза Йорчиху**, то так з гріхом і лишуся [с. 33] тощо. Для позначення поняття «померти» Марія Матіос використовує й синонімічні конструкції, як-от: *Тата привалило даробою, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама **пішла у глину** через пусті бабські язики [с. 81] (пор.: **піти у землю**).****

В основній своїй масі усталені конструкції маніфестують загальновідомі трансформаційні процеси, що пов'язуються з поодинокими фонетичними (*Як нова влада, Міську, приходить людям **голови каламотити**, то вона має бути степенна, спокійна, аби втихомирити народ [с. 111]*), граматичними (*А хто зробить не по-моєму, сам буде у **ставу жабів ловити** [с. 12]*) та великою мірою лексичними модифікаціями компонентного складу: *А **най мій язик чиряки обсиплють**,*

яке дурне сказала [с. 10–11]; Вони таки **не мають смальцю в голові, а Бога в череві**, її сусіди, бо думають, що вона дурна [с. 11]; Люди втікають від туги, яка **заходить зашпорами в душу**, як Тільки очі вихоплюють хрест [с. 31]; Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: **слова їй зашпортувалися в роті**, наче спіткалися об каміння [с. 50] тощо. Трансформація фразеологічних одиниць спостерігається як на рівні поширення компонентного складу (Вона так старанно приховувала, що вміє говорити, що часом сама не вірила у протилежне. Замикала двері, завішувала вікна, двома пальцями витягувала язик, брала дзеркало і дивилася-дивилася, ніби чекала, що **слова самі підуть з горла пішки** [с. 34]), так і на рівні лексичної субституції – заміни компонентного складу: *Не одна душа не раз дає ногам поля*, коли біля Йорчихи чатують пси [с. 29] (пор.: *дати ногам волю* – «тікати» і *дати ногам поля* – «тікати в поле»); *До того ж мав вроджену ваду: прирослий до піднебіння язик – і через те його мова нагадувала торохтіння підводи по сільській вулиці... Може, тому й не любив пускати слово на люди* [с. 42] (*не любив пускати слово на вітер* – «говорити даремно» і *не любив пускати слово на люди* – «спілкуватися з людьми»); – *Що вам скажу, Паютко... Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда* [с. 115] (пор.: *наговорити три мішки гречаної вовни* – «наговорити дурниць» і *наговорити три міхи і двоє бесаг чуда* – «наобіцяти хтозна-чого»). Подекуди фразеологічна семантика зумовлюється контекстом: *Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його маматато, і чи має він бодай би який дім-двір чи кіл біля двору* [с. 39] (тобто йдеться про те, де хтось народився, іншими словами, де йому *пуп рубали*). Подана ілюстрація маніфестує також натяк на фразеологічну одиницю *ні двору ні тину* (рос.: *ни кола ни двора*) – «чи має він бодай який дім-двір чи кіл біля двору». А десь-не-десь значення фразеологізму можна встановити лише після ґрунтовних етимологічних розвідок: *А там, на тому боці, плутається ногами котрийсь кучерявий газда з набутку* [с. 103], де *набуток* у буковинській говірці означає – «гостина, забава», звідси, відповідно, *газда з набутку* – «газда, що повертається з гостини, забави», тобто «на підпитку».

Варто зауважити, що більшість регіональних фразеологізмів вирізняються експресивно-оцінним значенням, унаслідок чого служать для створення експресивного фону, репрезентують передусім знижено-просторічне забарвлення: ... *вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу на заперті* [с. 52]; ... *а вас най совість замучить, як остатну нензу* [с. 63]; ... *а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталось поволіше, ніж деінде, але зрідка із шпаровитими тешештярами траплялося саме так* [с. 100]; *Та й якої дідьчої мамі було п'їланитися на дамбу, коли корови пасуться ближче до*

скалистого берега [с. 114]; ...*та й понесло їх з такими фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година* [с. 122]; *Ціла фамілія на пси зійшла* [с. 168] тощо. Негативна оцінка забезпечується здебільшого наявністю відповідних компонентів у структурі тієї чи тієї фразеологічної одиниці. Наприклад: *тримати свою дямбу на заперті* (пор.: *тримати свій рот на замку*) означає «мовчати»; стилістично нейтральну лексему *рот* – компонент загальновідомої фразеологічної одиниці – замінено на зневажливу *дямба* < *темба* < *варга* (зневажл. губа) [2, с. 33] (пор. пол.: *warga*); *замучить, як остатну нензу*, де *ненза* – лайл. зла, лайлива людина, виникло на основі переосмислення (*ненза* – нужда, злидні (пор. пол.: *needza*). Подібним функціонально-стилістичним навантаженням характеризуються й ті усталені конструкції, які виникли внаслідок деформації порівняльних зворотів: *Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як фіра без дишла* [с. 27]; *А в Черемошнім колотилося, як під циганською спідницею* [с. 119] і т. ін. Вони є стилістично виправданими, сприяють відтворенню місцевого колориту та індивідуалізації мови персонажів.

Отже, можна дискутувати над тим, доречним чи недоречним є використання великої кількості діалектизмів у художньому творі, зрозумілі чи незрозумілі вони читачеві, порушують чи не порушують художньо-естетичні вимоги твору і т. ін. Беззаперечним залишається одне: наявність діалектизмів у романі «Солодка Даруся» є аксіомою; вони є необхідним структурним компонентом тієї чи тієї конкретної ситуації. До того ж вміле оперування багатющим діалектним матеріалом допомогло письменниці реалістично змалювати життя і побут мешканців Черемошного, створити правдиві образи й деталі їхньої недалекої минувшини, подекуди пояснити відповідну поведінку, загалом же – поетапно розкрити людську трагедію, передусім трагедію сім'ї Ілашуків, а в особі цієї родини – трагедію всього буковинського народу.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Гуцульські говірки : Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упорядн. та гол. ред. : В.Т.Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1426 с.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 165с.
5. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.
6. Матіос М. Солодка Даруся : Драма на три життя / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – [3-є вид.]. – 176 с.

7. Німецько-український, українсько-німецький словник / [укладачі: З. О. Баранець, В. Н. Бублик, О. В. Двухжилов та ін.; за ред. Е. І. Лисенко]. – К. : Феміна, 1994. – 736 с.
8. Словник : Польсько-український. Українсько-польський / [укладачі : А. Маленька, З. Ландовські]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 848 с.
9. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.

УДК 811.161.2'373

І. О. Литовченко

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

Литовченко І. О. Лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана».

У статті аналізуються семантичні, функціональні та стилістичні особливості лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана». Йдеться про розгалуження семантичної структури військової лексики, що спричиняє розширення сфери її функціонування.

Ключові слова: військова лексика, семантична структура, номінативна функція.

Литовченко И. А. Лексико-семантические и функционально-стилистические особенности оружейной лексики в романе П. Загребельного «Роксолана».

В статье анализируются семантические, функциональные и стилистические особенности оружейной лексики в романе П. Загребельного «Роксолана». Рассматривается процесс расширения семантической структуры военной лексики, который приводит к увеличению сферы её функционирования.

Ключевые слова: военная лексика, семантическая структура, номинативная функция.

Lytovchenko I. O. The lexical-semantic and functional-stylistic peculiarities of military vocabulary in P. Zagrebelsky's novel "Roxolana".

The semantic, functional and stylistic peculiarities of military vocabulary in P. Zagrebelsky's novel "Roxolana". The article deals with the increasing process of semantic structure of the military vocabulary that expands its functional area.

Key words: military vocabulary, semantic structure, nominative function.

Мова як суспільне явище виникла в суспільстві для його духовних потреб і розвивається разом із ним. І всі зміни, що відбуваються в навколишньому світі, суспільстві, відображаються в мові.

Лексикологічні дослідження останніх років характеризуються посиленням інтересом до проблем розвитку мови, до механізму вдосконалення засобів лексичної номінації, вияву тенденції розвитку слова і лексичного фонду загалом. Активність і пасивність лексики української мови зумовлюється процесом змін, які відбуваються у словниковому